

NIŻSZE SZKOŁY REALNE W GALICJI W LATACH 1842–1873

 <https://orcid.org/0000-0002-0612-0009>

Roman Pelczar

Uniwersytet Rzeszowski

ABSTRACT

LOWER REALSCHULE SCHOOLS IN GALICIA IN 1842–1873

The aim of the article is to present the activities of lower *Realschule* schools, which were a type of vocational schools operating in Galicia from 1842 to (essentially) 1873. They were established in the major cities of Galicia. Most of them were organised at elementary main schools, but several operated as independent facilities. Only boys were eligible to enrol in *Realschule* schools. The pupils represented various nationalities (Poles, Ukrainians, Germans, Jews) and religions. The schools prepared young people for work in various professions in industry and trade. The article deals with all important issues related to the operation of lower *Realschule* schools. It discusses the establishment of the school network, their division into independent and dependent facilities, the teaching staff and the student community, as well as their didactic activities. The article supplements the body of knowledge on the history of education in Galicia.

Keywords: Galicia, schools in Galicia, vocational schools in Galicia, lower *Realschule* schools in Galicia.

Słowa kluczowe: Galicja, szkoły w Galicji, szkoły zawodowe w Galicji, niższe szkoły realne w Galicji.

WSTĘP

Początki szkół realnych sięgają XVIII wieku. Placówki tego typu pojawiły się w rozwiniętych gospodarczo krajach Europy Zachodniej. Rozwój rękodziela, handlu i przemysłu spowodował bowiem potrzebę zakładania szkół, w których młodzież

przygotowująca się do wykonywania w przyszłości różnych zajęć zarobkowych mogłaby otrzymać stosowne wykształcenie. Te mieszczańskie szkoły o programie nauczania z przewagą przedmiotów przyrodniczych i matematyczno-fizycznych, uwzględniającym wiadomości techniczne, a więc bardziej przydatnym niż program gimnazjów klasycznych, najpierw zaczęły powstawać w Niemczech, gdzie przyjęły nazwę szkół realnych. W Austrii początkowo szkoły realne nie budziły zainteresowania ludności. Pierwsze zakłady oświatowe tego typu założono dopiero na początku XIX wieku w Wiedniu, Brnie, Brodach i we Lwowie¹. Z czasem zaczęto tworzyć ich odmiany w postaci wyższych szkół realnych, szkół realnych oraz niższych szkół realnych. Przedmiotem niniejszego artykułu są niższe szkoły realne w Galicji². Podjęcie tej tematyki jest uzasadnione brakiem literatury naukowej dotyczącej ich funkcjonowania. Krótkie informacje na ich temat można znaleźć zaledwie w kilku publikacjach wykorzystanych przy opracowaniu niniejszego tematu.

PRAWNO-ORGANIZACYJNE UWARUNKOWANIA TWORZENIA NIŻSZYCH SZKÓŁ REALNYCH

Geneza niższych szkół realnych w Austrii związana była z ogólnopaństwową ustawą oświatową dla szkół ludowych z 1805 roku. Zalecono w niej, aby przy każdej szkole głównej w mieście obwodowym (cyrkularnym), oprócz klasy elementarnej oraz klas I–III, funkcjonowała dodatkowa klasa IV³. Na upowszechnienie analizowanych placówek zasadniczy wpływ miał jednak ogłoszony w 1849 roku zarys organizacyjny szkół realnych, w tym także niższo-realnych. Reformował on szkolnictwo zawodowe w całej monarchii. Wspomniany dokument przewidywał dwustopniową strukturę organizacyjną niższych szkół realnych, a mianowicie: kompletne niższe szkoły realne trzyklasowe (samodzielne) oraz niepełne niższe szkoły realne dwuklasowe (połączone ze szkołami głównymi)⁴. Szczegółowy edykt cesarski w sprawie tworzenia omawianych placówek został ogłoszony dopiero 2 marca

¹ Z. Ruta, *Wyższa Szkoła Realna oraz III Gimnazjum i Liceum im. Adama Mickiewicza w Tarnowie w latach 1897–1939*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Pedagogiczne” 1981, z. 75, s. 111.

² W źródłach z epoki omawiane szkoły określano różnie. Używano nazw: niższe szkoły realne, szkoły niższo-realne, szkoły niższe realne, niższe realne szkoły (po polsku i rusku) oraz Unter-Realschule, Unterrealschule (po niemiecku). W celu ujednoczenia nazewnictwa w artykule stosuję termin „niższe szkoły realne”.

³ *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w kraju w latach szkolnych 1868 i 1869*, Lwów 1871, s. 20.

⁴ Szkoła Podstawowa nr 2 w Wadowicach [dalej: WSP2], *Historia szkoły głównej i realnej 1821–1953 r.*, s. 7; Z. Ruta, op. cit., s. 111; S.I. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jego modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974, s. 31; J. Krawczyk, *Szkolnictwo zawodowe [w:] Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. A. Meissner, K. Szmyd, J. Dybiec, J. Krawczyk, Rzeszów 2015, s. 109.

1851 roku⁵. Wydane w ślad za tym rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia (MWiO) z 13 sierpnia 1851 roku zmieniło organizację wspomnianej klasy IV, przeobrażając ją w niższą szkołę realną o dwóch lub trzech klasach, która wraz ze szkołą główną miała tworzyć szkołę miejską⁶. Analizowane placówki nieraz nazywano więc „miejskimi niższymi szkołami realnymi”⁷.

Nauka w samodzielnych trzyklasowych niższych szkołach realnych trwała trzy lata. Zakłady te nazywano kompletnymi lub zupełnymi. Oprócz nich działały szkoły niekompletne, dwuklasowe, z dwuletnim kursem nauk. Niższe szkoły realne o dwóch klasach organizacyjnie nie posiadały statusu odrębnych zakładów edukacyjnych, lecz były połączone ze szkołami głównymi. Tworzyły z nimi zespół szkół. Wynikało to z obowiązujących przepisów oświatowych, mówiących, że szkoła składająca się tylko z dwóch klas nie może istnieć jako samodzielna placówka. Aby funkcjonować, musiała być zintegrowana z większym zakładem oraz mieć z nim wspólną kadrę pedagogiczną. Kierownikami tych dwóch połączonych ze sobą placówek mogli być nauczyciele ze szkoły głównej lub niższej realnej. Niższe szkoły realne pozostawały pod nadzorem organizacyjnym i dydaktycznym diecezjalnych konsystorzów katolickich⁸.

Niższe szkoły realne funkcjonujące przy szkołach głównych stanowiły najliczniejszą grupę wśród omawianych placówek. Opłacane były z różnych źródeł. I tak przykładowo we Lwowie, Stanisławowie i Tarnowie w całości utrzymywały się z państwowego funduszu szkolnego. Szkoła w Białej finansowana była z kasy miejskiej. Koszty pozostałych zakładów pokrywano częściowo z funduszu szkolnego oraz z dotacji władz municypalnych. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku samodzielnych niższych szkół realnych.

SIEĆ SZKOLNA

W Galicji początkowo zaczęto uruchamiać niższe szkoły realne połączone z głównymi, ale w porównaniu z pozostałymi krajami Austrii prowincja ta wykazywała zapóźnienie pod względem dynamiki rozwoju organizacyjnego omawianych zakładów edukacyjnych. Daty powstania niższych szkół realnych funkcjonujących przy szkołach głównych są trudne do ustalenia, gdyż początkowo w oficjalnych zestawieniach statystycznych nie oddzielano od siebie obu typów szkół i powszechnie odnotowywano istnienie tylko szkół głównych. Na równoległą działalność niższych szkół realnych mogły wskazywać jedynie informacje o obecności wśród kadry pedagogicznej

⁵ *Cesarские rozporządzenie z dnia 2. Marca 1851, mocą którego ustanawia się organizację nauk przemysłowych i założenie szkół realnych w szczególności*, L. 70 [w:] *Powszechny dziennik praw państwa i rzędu dla cesarstwa austriackiego*, cz. XX, Wiedeń 1851, s. 231.

⁶ *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej...*, s. 21.

⁷ *Reformy w wychowaniu publicznym ku podniesieniu nauk we lwowskim okręgu administracyjnym w upływie dziesięciolecia*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1858, nr 45, s. 203.

⁸ *Ibidem*.

szkół głównych nauczycieli rysunków lub przedmiotów technicznych. Próby ustalenia dat początkowych analizowanych placówek są zatem obarczone ryzykiem pomyłek. Niemniej warto podjąć próbę poczynienia stosownych ustaleń w tej kwestii. Za początek funkcjonowania przy szkołach głównych niższych szkół realnych można uznać moment pojawienia się wśród kadry pedagogicznej tych pierwszych placówek nauczycieli praktycznej nauki rysunków. Po przyjęciu takiego założenia można stwierdzić, że prawdopodobnie najstarsza niższa szkoła realna została powołana do życia w 1842 roku w Stanisławowie⁹. Rok później kolejną uruchomiono w Przemysłu¹⁰. Przepuszczalnie w 1844 roku klasy niższej szkoły realnej wprowadzono w Jarosławiu i Nowym Sączu, a w 1846 roku – w Samborze¹¹. Kolejne niższe szkoły realne zaczęto tworzyć dopiero na przełomie lat 40. i 50. XIX wieku, w konsekwencji wdrażania zaleceń zarysu organizacyjnego szkół realnych z 1849 roku. Już w tym roku niższą szkołę realną zorganizowano w Tarnowie¹². W Galicji w roku szkolnym 1851/1852 i 1852/1853 było 11 placówek tego typu (tabela 1). Działały one w następujących miastach: Lwów, Biała, Bochnia, Jarosław, Sambor, Nowy Sącz, Przemysł, Stryj, Tarnów, Wadowice i Stanisławów¹³. Z wyjątkiem trzech (w Jarosławiu, Białej i Wadowicach), utworzonych przy miejskich szkołach głównych, wszystkie niższe szkoły realne otwarto przy szkołach głównych obwodowych. Analizowane zakłady działały na obszarze całej Galicji. Na początku lat 50. XIX wieku w jej części wschodniej funkcjonowało sześć placówek, zaś w zachodniej – pięć. W tym okresie najwięcej zakładów (5) podlegało nadzorowi tarnowskiego konsystorza obrządku łacińskiego, a najmniej – przemyskiego konsystorza obrządku łacińskiego i lwowskiego konsystorza obrządku unickiego (po jednym). W roku szkolnym 1868/1869 funkcjonowało dziewięć niższych szkół realnych połączonych ze szkołami głównymi¹⁴. Stan taki istniał do 1871 roku¹⁵.

⁹ *Schematismus der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1843*, Lwów [1843], s. 459.

¹⁰ *Schematismus der Volksschulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Lat. Diöcese für das Jahr 1844*, Przemysł 1843, s. 3.

¹¹ *Schematismus der Volksschulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Lat. Diöcese für das Jahr 1845*, Przemysł 1844, s. 6; *Schematismus der Volksschulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Diöcese lat. Ritus für das Jahr 1847*, Rzeszów 1847, s. 9; *Schematismus des gesammten an den Volksschulen der Tarnower bischöflichen Diöcese l. r. angestellten Lehrpersonals, für das Jahr 1845*, Tarnów [1845], s. 20; K. Kieferling, M. Pasterski, *Zarys dziejów miasta i szkolnictwa Jarosławia* [w:] *Księga pamiątkowa jubileuszu 100-lecia I Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Jarosławiu 1884–1984*, Jarosław 1987, s. 30–32. Błędne informacje na temat początków niższej szkoły realnej w Nowym Sączu podali: K. Gołachowski, *Szkic z dziejów szkolnictwa ludowego w Nowym Sączu w okresie zaboru austriackiego*, „Rocznik Sądecki”, R. 4, 1960, s. 113; M. Adamczyk, *Oświata i szkolnictwo* [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 2, red. F. Kiryk, S. Płaza, Kraków 1993, s. 122.

¹² Z. Ruta, op. cit., s. 112; A. Sypek, *III Liceum Ogólnokształcące im. A. Mickiewicza w Tarnowie 1897–1997*, Tarnów 1997, s. 20.

¹³ *Do statystyki zakładów naukowych w Galicji*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1853, nr 38, s. 149–150.

¹⁴ *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej...*, s. 20.

¹⁵ *Wychowanie publiczne*, „Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej” 1872, t. 1, z. 1, s. 5.

Tabela 1. Niższe szkoły realne przy szkołach głównych w Galicji w roku szkolnym 1851/1852

Miasto	Nadzór pedagogiczny
Jarosław	Przemyski konsystorz obrządku łacińskiego
Lwów, Stanisławów	Lwowski konsystorz obrządku łacińskiego
Sambor, Przemyśl	Przemyski konsystorz obrządku unickiego
Stryj	Lwowski konsystorz obrządku unickiego
Tarnów, Wadowice, Bochnia, Nowy Sącz, Biała	Tarnowski konsystorz obrządku łacińskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Do statystyki zakładów naukowych w Galicyi*, s. 149–150.

W międzyczasie dwie z nich (we Lwowie i Jarosławiu) przeszły reorganizację. Lwowska dwuklasowa niższa szkoła realna działała co najmniej od końca lat 40. XIX wieku. Najpierw przy szkole głównej wzorowej dla obrządku rzymskokatolickiego, a od 1852 roku przy szkole głównej wzorowej dla obrządku greckokatolickiego. Decyzją władz państwowych z 1856 roku połączono ją z miejscową szkołą realną i utworzono z nich wyższą szkołę realną¹⁶. Z kolei w Jarosławiu w roku szkolnym 1852/1853 podjęto działania mające na celu zreorganizowanie szkoły przez zatrudnienie drugiego nauczyciela zajęć technicznych. Jego wynagrodzenie miało wynosić 500 złotych reńskich. Dotychczas nauka trwała dwa lata, a lekcje prowadziło dwóch nauczycieli (jeden od przedmiotów gramatycznych, drugi – od technicznych). Zatrudnienie kolejnego pedagoga i usystemizowanie jego pensji miało służyć podniesieniu rangi szkoły, z której chciano uczynić samodzielną szkołę trzyklasową. Rozszerzenie zakładu ostatecznie nastąpiło jednak dopiero w roku szkolnym 1867/1868. Stał się on wtedy trzyklasową samoistną miejską niższą szkołą realną z odrębnym kierownictwem¹⁷. W roku szkolnym 1871/1872 otwarto w niej prowizorycznie klasę IV¹⁸, a postanowieniem z 10 września 1872 roku zakład ten został przekształcony w wyższą szkołę realną¹⁹. W Galicji pod koniec lat 60. XIX wieku przy szkołach głównych najczęściej działały dwuklasowe niższe szkoły realne. Tylko trzy z nich (w Samborze, Stanisławie i Stryju) miały klasę III²⁰.

¹⁶ *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1882*, Lwów 1882, s. 373.

¹⁷ *Statystyka zakładów naukowych w Galicyi w roku szkolnym 1853*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1854, nr 25, s. 97; *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1869*, Lwów [1869], s. 385; K. Kieferling, M. Pasterski, op. cit., s. 30–32.

¹⁸ *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1872*, Lwów 1872, s. 375.

¹⁹ *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1882*, s. 372.

²⁰ *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej...*, s. 21.

Oprócz niesamodzielnych placówek w Galicji uruchomiono także kilka kompletnych niższych szkół realnych, które od samego początku funkcjonowały samodzielnie. Pierwszy taki zakład utworzyła w 1853 roku społeczność żydowska w Brodach²¹. Powstał on z przekształcenia dotychczasowej trzyklasowej szkoły realnej zorganizowanej przez miejscową gminę izraelicką²². Starania o reorganizację placówki rozpoczęto po ogłoszeniu patentu cesarskiego z 2 marca 1851 roku w sprawie przekształcenia wszystkich dotychczasowych szkół realnych. Gmina wzięła na siebie obowiązek częściowego finansowania działalności placówki. Ponadto zadeklarowała się ją zreorganizować (dotąd była ona przeznaczona wyłącznie dla Żydów) i utworzyć z niej kompletną niższą szkołę realną z trzema klasami. Na jej utrzymanie, ogrzanie i oświetlenie oraz wydatki kancelaryjne gmina zobowiązała się wydawać rocznie 1550 złotych reńskich. Ponadto planowała przeznaczać na zakup zbiorów naukowych oraz sprzętów laboratoryjnych po 300 złotych reńskich. Poza tym obiecała utrzymywać własnym kosztem służbę szkolną, zaś na nauczyciela religii mojżeszowej łożyć 510 złotych reńskich w formie rocznej pensji. Dodatkowo gmina zadeklarowała opłacanie trzeciej części pensji pozostałych nauczycieli. Zobowiązania te pochłaniały około 4000 złotych reńskich rocznie. Władze państwowe zaakceptowały te deklaracje i w patencie cesarskim z 11 stycznia 1853 roku zgodziły się na powstanie publicznej samodzielnej trzyletniej, trzyklasowej niższej szkoły realnej. Zajęcia rozpoczęto w niej 15 października 1853 roku. Była ona utrzymywana z państwowego funduszu szkolnego oraz z budżetu miasta²³. Program nauki nie odpowiadał jednak mieszkańcom miasta, dlatego po pewnym czasie poprosili władze oświatowe o jego zmianę. Administracja austriacka nie uwzględniła sugestii Żydów, lecz rozporządzeniem MWiO z 6 grudnia 1865 roku przekształciła zakład w czteroklasowe gimnazjum realne²⁴.

Samoistna miejska niższa szkoła realna powstała w 1858 roku w Śniatyniu²⁵. Wcześniej działała tam szkoła główna męska z czterema klasami, ale rada miasta, pragnąc umożliwić młodzieży kształcenie zawodowe, powzięła decyzję o utworzeniu także kompletnej trzyklasowej niższej szkoły realnej. Zobowiązała się do ponoszenia wszelkich kosztów i wydatków na utrzymanie zakładu, opał, oświetlenie i służbę szkolną. Ponadto miała opłacać wszystkie wydatki na kancelarię szkolną oraz zakupić wszelkie potrzebne sprzęty i pomoce dydaktyczne. Przynależała też finansować (według ustalonej liczby etatów) wszystkich nauczycieli, zabezpieczając pensje dla nich, a także wypłacać pieniądze nauczycielom emerytowanym oraz zapomogi dla wdów i sierot po nich. Ponadto obiecała opłacać wszelkie bieżące wydatki.

²¹ *Do statystyki zakładów naukowych w Galicji*, s. 149.

²² *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862*, Lwów [1862], s. 278; J. Świeboda, *Szkolnictwo handlowe w Galicji*, „Analecta” 2010, nr 1–2, s. 205–206; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000, s. 79.

²³ *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862*, s. 278; *Statystyka zakładów naukowych w Galicji w roku szkolnym 1853*, s. 95; *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 204; J. Świeboda, *Szkolnictwo handlowe...*, s. 208.

²⁴ K. Rędziński, op. cit., s. 82.

²⁵ *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862*, s. 279.

Władze miasta wyraziły zgodę, aby państwo nie partycypowało w kosztach prowadzenia zakładu. Poza tym zadeklarowały wzniesienie okazałego budynku szkolnego. Wobec tak dużego zaangażowania samorządu MWiO (w rozporządzeniu z 27 kwietnia 1858 r.) wyraziło zgodę na założenie kompletnej trzyklasowej niższej szkoły realnej. Ponadto zezwoliło miastu na pobieranie w całości opłat z tytułu dydaktrum (czesnego) i taks wstępnych od uczniów. Placówka zainaugurowała pracę w roku szkolnym 1858/1859, mając w pierwszym roku tylko klasę I. Lekcje prowadzono w wynajętym budynku. W następnym roku uruchomiono klasę II. Szkołę utworzyły i prowadziły władze miasta²⁶.

Trzecią samodzielną placówką była niższa szkoła realna w Tarnopolu. Powstała ona na podstawie reskryptu cesarskiego z 26 lipca 1858 roku. Władze miasta podjęły starania o jej uruchomienie w 1855 roku, na pamiątkę wizyty cesarza Franciszka Józefa I. Zadeklarowały utrzymanie budynku, zabezpieczenie opału oraz przekazanie określonej kwoty pieniędzy. Ponadto wskazywały na brak analogicznych szkół w sąsiednich obwodach. Cesarz 11 grudnia 1856 roku zgodził się, aby władze miasta podjęły działania przygotowawcze. Na tej podstawie 29 marca 1857 roku MWiO wydało rozporządzenie zezwalające na założenie niższej szkoły realnej miejskiej. Już 3 sierpnia 1858 roku uznano jednak zakład za państwowy i publiczny po stwierdzeniu, że uposażenie finansowe szkoły okazało się wystarczające. Na mocy zawartej ugody gmina tarnopolska zgodziła się przekazywać rocznie z budżetu miasta 4400 złotych reńskich. Rząd miał z kolei przez sześć lat dawać po 600 złotych reńskich z państwowego funduszu szkolnego. Okres ten planowano przedłużyć, gdyby miasta nie było stać na pełne utrzymanie placówki²⁷. Klasę I otwarto z początkiem roku szkolnego 1859/1860²⁸, a w dwóch kolejnych latach – klasy II i III. W 1872 roku dodano klasę IV. Pierwszym dyrektorem (w 1859 r.) został Józef Kicki, który pełnił tę funkcję przez 31 lat²⁹.

Z powyższych informacji wynika, że od 1859 roku w Galicji działały trzy kompletne, samodzielne niższe szkoły realne o trzech klasach (w Brodach, Tarnopolu i Śniatyniu). Z kolei w roku szkolnym 1869/1870 w Galicji placówki tego typu funkcjonowały w Tarnopolu (państwowa), Śniatyniu (miejska) i Jarosławiu (miejska)³⁰.

²⁶ *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1860*, Lwów [1860], s. 176; *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1869*, s. 385; *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 204–205; *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1857/8*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1859, nr 24, s. 103.

²⁷ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1882*, s. 374; *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 204.

²⁸ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1858 i 1859*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1860, nr 32, s. 127.

²⁹ *Ważniejsze zdarzenia z historii zakładu [w:] Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1931/32*, Tarnopol 1932, s. 3.

³⁰ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielk. księstwem krakowskim na rok 1870*, Lwów 1870, s. 396–397.

Dwa lata później były już tylko dwie (w Tarnopolu i Śniatyniu), a w roku szkolnym 1872/1873 – zaledwie jedna (w Tarnopolu)³¹.

W 1873 roku została ogłoszona galicyjska ustawa oświatowa reorganizująca szkolnictwo ludowe, w tym niższe szkoły realne (samoistne i niesamoistne). Miała ona dla nich przełomowe znaczenie, gdyż szybko spowodowała ich likwidację³². Co prawda, początkowo część szkół niesamoistnych nadal funkcjonowała. Placówki te połączono ze szkołami ludowymi czteroklasowymi pospolitymi, które utworzono na bazie dotychczasowych szkół głównych. Tak było w roku szkolnym 1873/1874 w Białej, Nowym Sączu, Przemyślu i Stanisławowie³³. Już rok później zostały one jednak zamknięte lub zreorganizowane. Przykładowo w Tarnowie zakład zlikwidowano w 1874 roku, a wszelkie starania władz miejskich o jego ponowne otwarcie nie odnosiły skutku³⁴. W Stanisławowie placówka od roku szkolnego 1874/1875 uzyskiwała zaś status wyższej szkoły realnej³⁵. W 1875 roku (spośród dotychczasowych niższych szkół realnych) pozostała jedynie samoistna placówka w Tarnopolu³⁶. W swym dotychczasowym charakterze działała do 1895 roku, kiedy to dekretem z 17 sierpnia przekształcono ją w wyższą szkołę realną³⁷. Niższą szkołę realną o trzech klasach przy szkole głównej postanowiono utworzyć w 1872 roku w Krośnie. Miały one posiadać wspólne kierownictwo. Taką inicjatywę zgłosił burmistrz miasta Sylwester Jaciewicz. Stosowną uchwałę rajcy podjęli 17 października. Rada Szkolna Krajowa (RSK) zadecydowała jednak o utworzeniu w mieście szkoły wydziałowej (na bazie dotychczasowej szkoły głównej). Magistrat wyraził na to zgodę, a fundusze przeznaczone na szkołę realną przekazał na potrzeby nowo tworzonej placówki, która rozpoczęła pracę 1 października 1873 roku³⁸.

Niższe szkoły realne działały więc dość krótko. Organizowano je w latach 40. i 50. XIX wieku (tabela 2). Łączny okres funkcjonowania tych zakładów (do 1873 r.) wynosił 30 lat. Także ich liczba nie była duża. Ogółem w Galicji utworzono 3 szkoły samodzielne oraz 11 niesamodzielnych przy szkołach głównych.

³¹ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1872*, s. 375–376; *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1873*, Lwów 1873, s. 378.

³² Z. Ruta, op. cit., s. 111–112.

³³ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1874*, Lwów 1874, s. 410, 438, 440, 448.

³⁴ Z. Ruta, op. cit., s. 112.

³⁵ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1882*, s. 373.

³⁶ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1874*, s. 401.

³⁷ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1897*, Lwów 1897, s. 392; *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 204; *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1857/8*, s. 103.

³⁸ Wojewódzka Biblioteka Pedagogiczna w Krośnie, Kronika Szkoły Powszechnej Żeńskiej w Krośnie, s. 36–37.

Tabela 2. Sieć niższych szkół realnych w Galicji w latach 1842–1873

Miejscowość, typ szkoły	Rok utworzenia
Biała – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej miejskiej	1849
Bochnia – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1849
Brody – samodzielna państwowa męska	1853
Jarosław – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej miejskiej	1844
Lwów – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej wzorcowej łacińskiej	1849
Nowy Sącz – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1844
Przemysł – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1843
Sambor – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1846
Stanisławów – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1842
Stryj – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1849
Śniatyn – samodzielna miejska męska	1858
Tarnopol – samodzielna państwowa męska	1858
Tarnów – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1849
Wadowice – niesamodzielną przy męskiej szkole głównej obwodowej	1849

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomerji z wielk. księstwem krakowskiem na rok 1870*, Lwów 1870, s. 395–397 oraz danych z różnych roczników szematyzmów państwowych i kościelnych.

KADRA NAUCZYCIELSKA

Posady nauczycieli w niższych szkołach realnych obsadzano w drodze egzaminów konkursowych, do których przystępowali zgłaszający się kandydaci. Strukturę kadry pedagogicznej tworzyli nauczyciele zatrudniani bezpośrednio do pracy w tych placówkach, nauczyciele szkół głównych (realizujący zajęcia z przedmiotów ogólnokształcących), kandydaci stanu nauczycielskiego, nauczyciele suplenci (zastępcy) oraz księża katecheci (najczęściej uczący także w szkołach głównych)³⁹. Zazwyczaj w niższych szkołach realnych działających przy szkołach głównych uczyli dwaj nauczyciele. Jeden z nich odpowiadał za przedmioty gramatyczne, a drugi – za techniczne. Na początku lat 50. XIX wieku władze oświatowe wydały zarządzenie, aby w tych istniejących i tworzonych szkołach realnych, które posiadały stosowne fundusze finansowe, zatrudniać do przedmiotów technicznych dwóch nauczycieli. Na tej podstawie zwiększoną kadrę uzyskały niższe szkoły realne w Jarosławiu, we Lwowie, w Samborze i Stryju⁴⁰. Skład osobowy kadry szkół samodzielnych był natomiast znacznie bardziej rozbudowany.

³⁹ *Do statystyki zakładów naukowych w Galicji*, s. 149.

⁴⁰ *Ibidem*.

Strukturę grona pedagogicznego niesamodzielnych niższych szkół realnych można przeanalizować na podstawie danych z roku szkolnego 1851/1852 (tabela 3). Wynika z nich, że w 11 działających wtedy placówkach zatrudnionych było 50 osób. Najliczniejszą grupę tworzyli nauczyciele rzeczywiści (26). Tylko 4 z nich prowadziło zajęcia równocześnie w szkołach głównych. Reszta uczyła wyłącznie w niższych szkołach realnych. W kilku placówkach zajęcia realizowali nauczyciele o niższym statusie zawodowym (nauczyciele tymczasowi, czyli suplenci, i kandydaci stanu nauczycielskiego). Byli oni obecni w 6 szkołach, z czego najwięcej (3 osoby) pracowali we Lwowie. W każdym zakładzie pracowali także nauczyciele religii rzymskokatolickiej. Tylko w Stanisławowie, Stryju i Samborze (ze względu na zróżnicowanie narodowościowe i religijne uczniów) zatrudniano osobnych katechetów dla uczniów obrządku łacińskiego i unickiego⁴¹. W pozostałych szkołach prawdopodobnie uczyli wyłącznie księża rzymskokatoliccy.

Tabela 3. Kadra nauczycielska niższych szkół realnych przy szkołach głównych w Galicji w roku szkolnym 1851/1852

Miasto	Nauczyciele				
	rzeczywiści		suplenci, kandydaci stanu nauczycielskiego	katecheci	razem
	wyłącznie dla szkoły realnej	ze szkoły głównej			
Biała	1	0	1	1	3
Bochnia	2	0	0	1	3
Jarosław	2	1	1	1	5
Lwów	2	2	3	1	8
Nowy Sącz	2	0	0	1	3
Przemyśl	2	1	0	1	4
Sambor	3	0	0	2	5
Stanisławów	2	0	2	2	6
Stryj	2	0	1	2	5
Tarnów	2	0	2	1	5
Wadowice	2	0	0	1	3
Razem	22	4	10	14	50

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Do statystyki zakładów naukowych w Galicji*, s. 149–150.

Szczegółowo strukturę zawodową kadry nauczającej w szkołach niesamoistnych można przeanalizować na podstawie zestawień dla szkoły w Tarnowie. W tabeli 4 uwzględniono prawie cały okres jej funkcjonowania (1849–1870). Prawie w każdym

⁴¹ Ibidem, s. 150.

roku uczyło w niej po dwóch nauczycieli. Jeden wykładał przedmioty ogólne, a drugi techniczne. Ogólne realizowano w klasie I, zaś techniczne – w klasie II. Przez kilka początkowych lat lekcje z przedmiotów ogólnych prowadził Jan Nepomucen Pospischill (dyrektor szkoły głównej i niższej realnej). Od 1865 roku zatrudniano dodatkowo nauczyciela zastępcę. Kadra pedagogiczna tej szkoły była dość stabilna. Zazwyczaj dana osoba nauczała przez kilka lat, choć zdarzały się sytuacje, gdy zmieniała się już po roku. Najdłużej (1857–1867) w placówce tej pracował Emanuel Schulz, nauczyciel zajęć technicznych w klasie II.

Tabela 4. Kadra pedagogiczna w niższej szkole realnej w Tarnowie w latach 1849–1870

Rok szkolny	Kadra pedagogiczna
1849/1850	Adam Borecki – nauczyciel przedmiotów ogólnych; Ignacy Mrniak – nauczyciel rysunków
1851/1852	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej, nauczyciel przedmiotów ogólnych; Ignacy Mrniak – nauczyciel rysunków
1852/1853	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej, nauczyciel przedmiotów ogólnych; Ignacy Mrniak – nauczyciel rysunków
1854/1855	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej, nauczyciel przedmiotów ogólnych; Ignacy Mrniak – nauczyciel techniki
1855/1856	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej, nauczyciel przedmiotów ogólnych; Ignacy Mrniak – nauczyciel techniki
1856/1857	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej, nauczyciel przedmiotów ogólnych; Ignacy Mrniak – nauczyciel techniki
1857/1858	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej; Aleksander Kołdrasiński – nauczyciel prowizoryczny (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel prowizoryczny (II kl.)
1858/1859	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej; Aleksander Kołdrasiński – nauczyciel prowizoryczny (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel prowizoryczny (II kl.)
1859/1860	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej; Aleksander Kołdrasiński – nauczyciel (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.)
1860/1861	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższo-realnej; Aleksander Kołdrasiński – nauczyciel (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.)

1861/1862	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Aleksander Kołdrasiński – nauczyciel (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.)
1862/1863	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Aleksander Kołdrasiński – nauczyciel (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.)
1863/1864	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Jan Kwapniewski – nauczyciel suplent (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.)
1864/1865	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Józef Ostrowski – nauczyciel suplent (I kl.), Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.)
1865/1866	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Karol Sroka – nauczyciel (I kl.), Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.); Mateusz Bigo – nauczyciel adiunkt (zastępca)
1866/1867	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Karol Sroka – nauczyciel (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.); Mateusz Bigo – nauczyciel adiunkt
1867/1868	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Karol Sroka – nauczyciel (I kl.); Emanuel Schulz – nauczyciel (II kl.); Mateusz Bigo – nauczyciel adiunkt
1868/1869	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Karol Sroka – nauczyciel (I kl.); Józef Ostrowski – nauczyciel suplent (II kl.), Mateusz Bigo – nauczyciel adiunkt
1869/1870	Jan Nepomucen Pospischill – dyrektor szkoły głównej i niższorealnej; Jakub Kobiałkiewicz – nauczyciel (kl. I); Karol Sroka – nauczyciel (II kl.); Mateusz Bigo – nauczyciel adiunkt

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Szematyzmy szkół ludowych rzymskokatolickiej diecezji tarnowskiej 1849–1870*, passim.

Osoby zatrudniane w analizowanej placówce równocześnie prowadziły zajęcia w szkole głównej oraz na kursie kształcenia nauczycieli ludowych (preparandzie) działającym wówczas przy szkole głównej. Przykładowo w roku szkolnym 1869/1870 funkcję nauczyciela adiunkta pełnił Mateusz Bigo, równocześnie nauczyciel II oddziału klasy III szkoły głównej oraz wykładowca historii naturalnej w preparandzie. W tym ostatnim zakładzie zajęcia realizowali także pozostali ówczesni nauczyciele niższej szkoły realnej. I tak, Jakub Kobiałkiewicz uczył fizyki i rysunków, a Karol Sroka – geografii, historii oraz rachunków⁴².

Także w Przemyślu i Jarosławiu w niższych szkołach realnych nauczały osoby zatrudniane specjalnie w celu prowadzenia w nich zajęć specjalistycznych oraz

⁴² *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomerji z wielk. księstwem krakowskim na rok 1870*, s. 6–8.

pedagogicy szkoły głównej (angażowani do przedmiotów ogólnokształcących). Wykaz nauczycieli tych placówek z lat 1843–1868 zestawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Kadra nauczycielska niższej szkoły realnej w Przemyślu i Jarosławiu w latach 1843–1868

Rok szkolny	Przemyśl	Jarosław
1843/1844	Walenty Sojka	–
1844/1845	Walenty Sojka	Antoni Lamasche
1845/1846	Walenty Sojka	Antoni Lamasche
1846/1847	Walenty Sojka	Antoni Lamasche
1847/1848	Walenty Sojka	Antoni Lamasche
1848/1849	Walenty Sojka	Antoni Lamasche
1849/1850	Walenty Sojka	Antoni Lamasche
1850/1851	Walenty Sojka, Stanisław Skrowaczewski	Antoni Lamasche
1851/1852	Walenty Sojka, Stanisław Skrowaczewski	Antoni Lamasche
1852/1853	Walenty Sojka, Stanisław Skrowaczewski	Antoni Lamasche
1853/1854	Walenty Sojka, Stanisław Skrowaczewski	Antoni Lamasche
1854/1855	Walenty Sojka, Stanisław Skrowaczewski	Antoni Lamasche, Antoni Weinert
1855/1856	Walenty Sojka, Stanisław Skrowaczewski	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1856/1857	Walenty Sojka, Euzebiusz Dąbrowicki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1857/1858	Walenty Sojka	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1858/1859	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1859/1860	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1860/1861	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1861/1862	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1862/1863	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański

1863/1864	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Franciszek Fabiański
1864/1865	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Leon Dąbrowski
1865/1866	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Alojzy Sokoliński
1866/1867	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Alojzy Sokoliński
1867/1868	Walenty Sojka, Bonifacy Rozłucki	Antoni Lamasche, Antoni Weinert, Alojzy Sokoliński

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Szematyzmy szkół ludowych rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej 1844–1868*, passim; *Szematyzmy szkół ludowych greckokatolickiej diecezji przemyskiej 1851–1867*, passim.

W Przemysłu pierwszym nauczycielem przyjętym do pracy wyłącznie w celu realizacji nauczania w analizowanej szkole był Walenty Sojka, który w roku szkolnym 1843/1844 prowadził zajęcia z rysunków⁴³. W roku szkolnym 1850/1851 uczył on techniki⁴⁴. Sojka pracował w szkole przez cały okres wykazany w tabeli. Zmieniali się natomiast drudzy nauczyciele. Spośród tej grupy najdłuższy staż pracy mieli Stanisław Skrowaczewski (1850–1856) oraz Bonifacy Rozłucki (1858–1868). Pierwszym nauczycielem przedmiotów zawodowych w szkole w Jarosławiu od roku szkolnego 1844/1845 był zaś Antoni Lamasche (uczący rysunków)⁴⁵. Od roku szkolnego 1854/1855 dodatkowo pracę podjął nauczyciel technologii Antoni Weinert, a rok później – Franciszek Fabiański. Tego ostatniego w 1864 roku zastąpił suplent Leon Dąbrowski, który pracował jednak tylko przez rok. Potem na jego miejsce zatrudniono Alojzego Sokolińskiego⁴⁶.

Natomiast w Stanisławowie w latach 60. XIX wieku nauczyciele prowadzący zajęcia w niższej szkole realnej wywodzili się głównie z grona pedagogów szkoły głównej. I tak, w roku szkolnym 1860/1861 byli nimi Alojzy Sokoliński i Adam Fedorowicz⁴⁷, którzy nauczali w tym zakładzie także w następnych latach. W 1863

⁴³ *Schematismus der Volksschulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Lat. Diöcese für das Jahr 1844*, s. 3.

⁴⁴ *Šematyzm učilišč narodnych i ich učitelei pod upravitelstvom Konsistorii peremyskoj ruskoj na rok 1851*, Przemysł 1851, s. 7.

⁴⁵ *Schematismus der Volksschulen und des Lehrpersonals in der Przemysler lat. Dioecese für das Jahr 1845*, Przemysł 1844, s. 6.

⁴⁶ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1855*, Przemysł 1855, s. 6; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1856*, Przemysł 1856, s. 6; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1865*, Jasło 1864, s. 7; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1866*, Jasło 1865, s. 7.

⁴⁷ *Szematyzm szkół ludowych zostających pod nadzorem lwowskiego konsystorza metropolitalnego obrz. lac. na rok 1861*, Lwów 1861, s. 25.

roku zatrudniono dodatkowo suplenta Józefa Kierekjarto (Krekjarto), uczącego wyłącznie w niższej szkole realnej⁴⁸. Od roku 1864/1865 z dotychczasowego składu personalnego pozostał tylko J. Kierekjarto. Doszedł do niego nowy nauczyciel – Franciszek Frankowski⁴⁹. W roku szkolnym 1866/1867 skład grona przedstawiał się następująco: nauczyciele rzeczywiści F. Frankowski i J. Kierekjarto oraz nauczyciele prowizoryczni Teofil Czikel (Czikil) i Jan Połończyk (Polańczyk, Polończyk)⁵⁰. Te same osoby pracowały do roku szkolnego 1871/1872. W następnym roku odszedł J. Kierekjarto, a zastąpił go Franciszek Kański (pomocnik nauczyciela)⁵¹.

Większą liczbą pedagogów dysponowały samoistne niższe szkoły realne. Przykładowo w Brodach w pierwszym roku funkcjonowania zakładu pracowało 10 osób, w tym dyrektor rzeczywisty, 5 nauczycieli suplentów, 2 nauczycieli pomocniczych (pobocznych) oraz katecheta chrześcijański i nauczyciel religii mojżeszowej⁵². Naukę przedmiotów ogólnych i specjalistycznych prowadziło 6 pedagogów (wraz z dyrektorem). Ponadto języka francuskiego i włoskiego nauczało 2 nauczycieli pomocniczych. Lekcje religii katolickiej realizował katecheta z miejscowej chrześcijańskiej szkoły głównej. Zajęcia prowadził także nauczyciel religii mojżeszowej⁵³. Pierwszy zespół pedagogiczny składał się z Polaków oraz Żydów. Jednym z nauczycieli był dyrektor miejscowej niemiecko-żydowskiej szkoły głównej – Hirsch Reitmann, uczący religii mojżeszowej młodzież pochodzenia izraelickiego⁵⁴. W roku szkolnym 1855/1856 pracowało 11 osób (dyrektor, 6 nauczycieli rzeczywistych, 3 nauczycieli pomocniczych (w tym nauczyciel religii judaistycznej) i suplent⁵⁵. W następnych latach stan kadrowy kształtował się podobnie. W ostatnim roku działalności placówki w charakterze niższej realnej (1864/1865) nauczali: dyrektor, 5 nauczycieli rzeczywistych, suplent i 3 nauczycieli pomocniczych. Łącznie 10 osób⁵⁶. W tym samym roku w szkole w Tarnopolu grono pedagogiczne tworzyli: dyrektor, 5 nauczycieli, 2 suplentów i nauczyciel pomocniczy (ogółem 9 osób). W Śniatyniu wówczas edukowali: dyrektor, 4 nauczycieli i 3 suplentów (8 osób)⁵⁷. W roku szkolnym 1868/1869 w tej ostatniej placówce zajęcia prowadzili dyrektor i 5 nauczycieli (3 rzeczywistych i 2 suplentów). Wśród nich był Antoni Lamasche, który wcześniej przez wiele lat

⁴⁸ *Szematyzm szkół ludowych zostających pod nadzorem lwowskiego konsystorza metropolitalnego obrz. lac. na rok 1864*, Lwów 1864, s. 33.

⁴⁹ *Szematyzm szkół ludowych zostających pod nadzorem lwowskiego konsystorza metropolitalnego obrz. lac. na rok 1865*, Lwów 1865, s. 33.

⁵⁰ *Szematyzm szkół ludowych zostających pod nadzorem lwowskiego konsystorza metropolitalnego obrz. lac. na rok 1867*, Lwów 1867, s. 33.

⁵¹ *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1872*, s. 409; *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1873*, s. 415.

⁵² *Statystyka zakładów naukowych w administracyjnym okręgu lwowskim z r. 1854*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1855, nr 21, s. 81.

⁵³ *Statystyka zakładów naukowych w Galicji w roku szkolnym 1853*, s. 95.

⁵⁴ *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes für das Jahr 1856*, Lwów [1856], s. 218.

⁵⁵ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w roku 1856*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1857, nr 31, s. 127.

⁵⁶ *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien 1865*, Lemberg 1865, s. 287–288.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 288–289.

nauczał w Wadowicach, a później w Jarosławiu⁵⁸. W Tarnopolu uczyli natomiast: dyrektor, 7 nauczycieli i nauczyciel pomocniczy (9 osób)⁵⁹. W Jarosławiu, gdzie rok wcześniej utworzono samoistną szkołę, w analizowanym roku szkolnym 1868/1869 zatrudniano dyrektora, 3 nauczycieli i 2 suplentów (6 osób)⁶⁰.

Pedagodzy pracujący w niższych szkołach realnych otrzymywali wynagrodzenie pieniężne o zróżnicowanej wysokości. W Brodach państwowy fundusz szkolny na pensje dla nich przekazywał dwie trzecie potrzebnych środków finansowych, zaś gmina żydowska – jedną trzecią. Dodatkowo gmina utrzymywała nauczyciela religii dla dzieci izraelickich. Katechetę katolickiego opłacano z państwowego funduszu religijnego⁶¹. W Wadowicach w 1865 roku rada miasta zgodziła się wypłacać drugiemu nauczycielowi 210 złotych reńskich (połowę należnego mu wynagrodzenia). Resztę miał otrzymywać z funduszu szkolnego⁶². Już od 1 września 1867 roku władze państwowe scedowały jednak na magistrat obowiązek całościowego wynagradzania pedagogów szkoły realnej⁶³.

UCZNIOWIE

Przyjęcie uczniów na naukę do szkół niższo-realnych odbywało się na podstawie świadectwa ukończenia szkoły głównej⁶⁴. Kwestię tę regulowało między innymi rozporządzenie MWiO z 23 marca 1855 roku, które nakazywało: „w przyszłości nie wolno nikogo przyjmować do pierwszej klasy gimnazjalnej, ani realnej niższej, czyli to na stałe odwiedzanie szkoły, czyli też tylko na ucznia prywatnego, kto się nie wykaże świadectwem zadowalającym z odbytego egzaminu IV klasy szkoły głównej”⁶⁵. Uczniami byli wyłącznie chłopcy. Omawiane placówki nie cieszyły się zbyt dużym zainteresowaniem młodzieży. Dowodzi tego tabela 6, w której zestawiono liczbę uczniów niższych szkół realnych przy szkołach głównych w Galicji w roku szkolnym 1851/1852. W 11 placówkach naukę pobierało wtedy 909 chłopców, co dawało średnią ponad 82 osób na szkołę. Nauczanie w pierwszym roku realizowało 545 dzieci, zaś w drugim – 364. W każdej szkole zauważalna była przewaga uczniów pierwszego roku. Najwięcej miały ich szkoły we Lwowie (224) i w Tarnowie (115), zaś najmniej – placówki w Wadowicach (41) i Samborze (40). Zazwyczaj liczba uczniów wahała się w przedziale 51–100.

⁵⁸ *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1869*, s. 385.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 384.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 385.

⁶¹ *Statystyka zakładów naukowych w Galicji w roku szkolnym 1853*, s. 95.

⁶² WSP2, *Historia szkoły głównej i realnej 1821–1953 r.*, s. 7.

⁶³ *Ibidem*, s. 8.

⁶⁴ Z. Tabaka, *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej u progu ery autonomicznej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Historyczne” 1970, z. 35, s. 276.

⁶⁵ *Rozporządzenie ministerialne z 23 marca 1855*, „Schul-Kurrende” 1858, nr 5, s. 19.

Tabela 6. Uczniowie niższych szkół realnych przy szkołach głównych w Galicji w roku szkolnym 1851/1852

Miasto	Liczba uczniów		
	w pierwszym roku nauki	w drugim roku nauki	razem
Biała	49	36	85
Bochnia	34	25	59
Jarosław	40	17	57
Lwów	130	94	224
Nowy Sącz	29	22	51
Przemyśl	45	30	75
Sambor	22	18	40
Stanisławów	52	46	98
Stryj	38	26	64
Tarnów	78	37	115
Wadowice	28	13	41
Razem	545	364	909

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Do statystyki zakładów naukowych w Galicji*, s. 149–150.

Powyższy pogląd potwierdzają także dane za lata szkolne 1867/1868 i 1868/1869 (tabela 7). Obejmują one 10 niesamodzielnych niższych szkół realnych. Co ciekawe, część szkół z trzema klasami miała mniej uczniów niż niektóre szkoły z dwoma klasami.

Tabela 7. Liczba uczniów w niesamodzielnych niższych szkołach realnych w latach szkolnych 1867/1868 i 1868/1869

Szkoła i liczba klas	Liczba uczniów	
	1867/1868	1868/1869
Biała – 2 klasy	61	48
Bochnia – 2 klasy	59	58
Jarosław – 2 klasy (od 1868 r. – 3 klasy)	71	–
Nowy Sącz – 2 klasy	41	30
Przemyśl – 2 klasy	41	56
Sambor – 3 klasy	43	38
Stanisławów – 3 klasy	73	86
Stryj – 3 klasy	65	64
Tarnów – 2 klasy	114	111
Wadowice – 2 klasy	52	58
Razem	620	549

Źródło: *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej*, s. 21.

Jedyną placówką, dla której odnaleziono coroczne wykazy uczniów, była szkoła w Tarnowie. Ich zestawienie zamieszczono w tabeli 8. Każdego roku liczba wychowanków się zmieniała, nieraz nawet znacznie. Najwięcej dzieci pobierało naukę w roku szkolnym 1869/1870 (134), a najmniej w 1863/1864 (66). Najczęściej jednak ich liczba oscylowała wokół stu.

Tabela 8. Uczniowie niższej szkoły realnej w Tarnowie w latach 1849–1870

Rok szkolny	Liczba uczniów	Rok szkolny	Liczba uczniów
1849/1850	–	1860/1861	80
1850/1851	–	1861/1862	78
1851/1852	–	1862/1863	90
1852/1853	–	1863/1864	66
1854/1855	103	1864/1865	101
1855/1856	92	1865/1866	108
1856/1857	102	1866/1867	101
1857/1858	99	1867/1868	111
1858/1859	76	1868/1869	105
1859/1860	70	1869/1870	134

Źródło: *Szematyzmy szkół ludowych rzymskokatolickiej diecezji tarnowskiej 1850–1870*, passim.

Liczebność uczniów szkół samodzielnych dla lat 1853–1873 zaprezentowano w tabeli 9. Dane dowodzą, że cieszyły się one większą popularnością. Na przykład w Brodach corocznie edukowało się w po około 100 dzieci⁶⁶. I tak, w pierwszym roku funkcjonowania placówki w nowej strukturze organizacyjnej zapisało się do niej 101 uczniów, z czego do klasy I – 77, do klasy II – 22, a do klasy III – 2⁶⁷. W ostatnim roku działalności zakładu w dotychczasowym kształcie organizacyjnym (w roku szkolnym 1864/1865) kształciło się zaś 100 osób, z czego: 40 – w klasie I, 34 – w klasie II i 26 – w klasie III⁶⁸. Także w przypadku tych szkół liczba wychowanków w poszczególnych placówkach corocznie się zmieniała, nieraz bardzo znacząco. Tak było zwłaszcza w Tarnopolu. W Jarosławiu widoczny był z kolei stały progres w liczbie uczniów. Odwrotne zjawisko uwidoczniło się w Śniatyniu. Na podstawie powyższych danych (dotyczących samodzielnych i niesamodzielnych niższych szkół realnych) można stwierdzić, że w latach 50. i 60. XIX wieku w każdym roku uczyło się w nich ponad 1000 osób. W rezultacie corocznie mury szkolne opuszczało po kilkuset ich absolwentów.

⁶⁶ *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 205.

⁶⁷ *Statystyka zakładów naukowych w Galicji w roku szkolnym 1853*, s. 95.

⁶⁸ *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien 1865*, s. 288–289.

Tabela 9. Uczniowie samodzielnych niższych szkół realnych w Galicji w latach 1853–1873

Miasto	Rok szkolny								
	1853/ 1854	1861/ 1862	1864/ 1865	1867/ 1868	1868/ 1869	1869/ 1870	1870/ 1871	1871/ 1872	1872/ 1873
Brody	101	196	100	–	–	–	–	–	–
Jarosław	–	–	–	–	107	121	149	190	–
Śniatyn	–	88	83	60	62	52	41	46	–
Tarnopol	–	81	57	62	81	99	104	119	173
Ogółem	101	365	240	122	250	272	294	314	173

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Szematyzmy Królestwa Galicji i Lodomerii 1854–1873*, passim.

W szkołach kształcili się chłopcy różnych nacji i wyznań. Przykładowo w Brodach była to młodzież żydowska oraz katolicka. Pod koniec pierwszego roku funkcjonowania zakładu (rok szkolny 1853/1854) naukę pobierały 94 osoby: w klasie I – 72 (43 żydów i 29 chrześcijan), w klasie II – 18 (5 żydów i 13 chrześcijan), w klasie III – 4 (3 żydów i 1 chrześcijanin)⁶⁹. W roku szkolnym 1855/1856 stan był następujący: w klasie I – 55 uczniów, w klasie II – 28, w klasie III – 14 (ogółem 94 dzieci). W tym gronie znajdowało się 32 Polaków, 7 Rusinów oraz 58 pozostałych nacji (prawdopodobnie zdecydowana większość była Żydami). Struktura wyznaniowa wyglądała następująco: 42 żydów, 46 rzymskich katolików, 8 grekokatolików oraz 1 ewangelik⁷⁰. Dwa lata później w szkole wykształcenie zdobywało 138 chłopców, z czego w klasie I – 79, w klasie II – 35, w klasie III – 24. Grupę tę tworzyło 53 Polaków, 10 Rusinów i 75 przedstawicieli innych nacji (głównie Izraelitów). Było wśród nich 71 rzymskich katolików, 10 grekokatolików, 56 żydów i 1 ewangelik⁷¹. W przypadku Śniatynia w pierwszym roku działalności placówki (w roku szkolnym 1868/1869) w klasie I nauki pobierało 37 uczniów: 19 Polaków, 7 Rusinów oraz 11 przedstawicieli innych nacji, a pod względem wyznania: 27 łacinników, 7 unitów, 1 ewangelik oraz 2 żydów⁷².

Uczniowie za naukę płacili roczne czesne (didactrum, dydaktrum), potocznie nazywane „groszem uczebnym”, które przekazywano do tak zwanego funduszu grosza szkolnego. Miało ono zróżnicowaną wysokość w zależności od szkoły. Przykładowo w Białej z tego tytułu uczniowie rocznie wnosili opłatę w kwocie 1 złoty reński i 36 koron. Pieniądze zebrane w ten sposób władze szkoły przeznaczały na zakup nagród dla uczniów oraz atramentu, kredy, gąbek itp. W 1852 roku z tytułu

⁶⁹ *Statystyka zakładów naukowych w administracyjnym okręgu lwowskim z r. 1854*, s. 81.

⁷⁰ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w roku 1856*, s. 127.

⁷¹ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1857/8*, s. 103.

⁷² *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1858 i 1859*, s. 127.

czesnego placówka pozyskała 43 złote reńskie i 50 koron⁷³ Ponadto od 1853 roku władze oświatowe na dzieci zapisujące się do klasy I nałożyły obowiązek uiszczenia wpisowego (w wysokości 1 złotego reńskiego), które przeznaczano na zakup potrzebnych środków dydaktycznych. W Wadowicach opłatę tę wprowadzono w 1856 roku⁷⁴. W rezultacie (przykładowo) w Brodach w roku szkolnym 1855/1856 każdy uczeń uiszczał czesne w wysokości 8 złotych reńskich, a nowo zapisani dodatkowo 2 złote reńskie wpisowego. Łącznie opłaty za naukę wniosło 90 uczniów, a 7 było z niej zwolnionych⁷⁵.

Sporadycznie w pewnych latach w niektórych szkołach dodatkowo prowadzono nauczanie niedzielne dla młodzieży kształcącej się w zawodach rzemieślniczych. W roku szkolnym 1855/1856 w Brodach uczyło się 5 osób⁷⁶. Dwa lata później nauki niedzielnej już nie prowadzono⁷⁷.

PROGRAM KSZTAŁCENIA I ŚRODKI DYDAKTYCZNE

Program realizowany w niższych szkołach realnych przy szkołach głównych był tak dostosowany, aby ich absolwenci mogli kontynuować naukę w kompletnych szkołach niższo-realnych i szkołach realnych⁷⁸. Celem tych placówek było także przygotowanie merytoryczne i praktyczne uczniów do podjęcia pracy w różnych gałęziach lokalnego przemysłu i handlu, dlatego dobór przedmiotów nauczania uwzględniał obydwie te aspekty. W związku z tym w programach kształcenia znalazły się przedmioty ogólnokształcące, ściśle i techniczne⁷⁹. W pierwszym roku kształcenia młodzież zdobywała wiedzę teoretyczną, a w kolejnym – praktyczną. Językiem wykładowym był niemiecki. Oprócz religii i języka niemieckiego uczono geografii, rachunków, początków geometrii, stereometrii, mechaniki, historii naturalnej i budownictwa⁸⁰. W 1853 roku w programach nauczania znajdowały się następujące przedmioty: religia, język niemiecki, język krajowy (polski), geografia, historia, historia naturalna, fizyka, kaligrafia, rysunki. W pierwszym roku nauki (teoretycznym) za najważniejszy przedmiot uznawano matematykę, zaś w drugim (praktycznym) – arytmetykę i technologię⁸¹. W przypadku poszczególnych placówek zakres nauczania nieraz znacznie się różnił, a wiedza zdobywana w niektórych z nich okazywała się niewystarczająca do podejmowania zajęć zawodowych. W konsekwencji często

⁷³ Do 1857 r. 1 złr = 60 krajearów (kr.). Później 1 złr = 100 kr.

⁷⁴ WSP2, Historia szkoły głównej i realnej 1821–1953 r., s. 7.

⁷⁵ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w roku 1856*, s. 127.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1857/8*, s. 103.

⁷⁸ *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 204; *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej...*, s. 21.

⁷⁹ K. Rędziański, op. cit., s. 82.

⁸⁰ WSP2, Historia szkoły głównej i realnej 1821–1953 r., s. 7.

⁸¹ *Do statystyki zakładów naukowych w Galicyi*, s. 149.

szkoły nie odpowiadały praktycznym potrzebom mieszczaństwa i nie spełniały zakładanych w nich oczekiwań. Stąd też w opinii RSK niesamodzielne niższe szkoły realne, na podstawie ogólnego zarysu ustawy z 14 maja 1868 roku, należało jak najszybciej zreorganizować w kierunku stworzenia z nich (w połączeniu ze szkołami głównymi) szkół miejskich⁸².

Najobszerniejszy zakres nauczania realizowano w samodzielnych niższych szkołach realnych. Przykładu dostarczył zakład w Brodach (tabela 10). W pierwszym roku działalności (w roku szkolnym 1853/1854) wprowadzono tu rozbudowany program, obejmujący we wszystkich 3 klasach łącznie 14 przedmiotów, z czego w klasie I – 11, w klasie II – 12, a w klasie III – 13. Zdecydowana większość z nich realizowana była przez cały cykl nauki. W planach nauczania znalazły się przedmioty ogólne, ścisłe i techniczne. Najwięcej czasu w każdej klasie przeznaczano na zajęcia praktyczne z rysunków geometrycznych oraz rysunków odręcznych. Duży nacisk kładziono także na kształcenie językowe, nauczając młodzież 3 języków obcych: niemieckiego (jako wykładowego), włoskiego i francuskiego. Tygodniowy wymiar lekcji w każdej klasie wynosił 35 godzin.

Tabela 10. Tygodniowy plan nauczania w szkole niższo-realnej w Brodach w roku szkolnym 1853/1854

Przedmiot	Liczba godzin			Ogółem godzin
	klasa I	klasa II	klasa III	
Arytmetyka z nauką wekslową i celną	4	3	2	9
Budownictwo i architektura	0	0	3	3
Chemia	0	0	5	5
Fizyka	2	3	3	8
Geografia i historia	3	2	1	6
Geometria	2	3	3	8
Historia naturalna	2	1	0	3
Język francuski	2	2	1	5
Język niemiecki	5	2	1	8
Język włoski	3	3	1	7
Kaligrafia	2	2	2	6
Religia	2	2	2	6
Rysunek geometryczny	8	6	5	19
Rysunek odręczny	0	6	6	12
Razem	35	35	35	105

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Statystyka zakładów naukowych w administracyjnym okręgu lwowskim z r. 1854*, s. 81.

⁸² *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej...*, s. 21.

Warto zwrócić uwagę na edukowanie młodzieży w Brodach w zakresie znajomości języka polskiego oraz języków obcych, bardzo przydatnych w różnych krajowych i międzynarodowych kontaktach przemysłowych i handlowych. Przykładowo w roku szkolnym 1855/1856 chłopcy uczyli się oprócz języka niemieckiego także innych: 59 uczniów – francuskiego, 36 – polskiego, 29 – włoskiego. Ponadto 31 kształciło się w śpiewie jako przedmiocie nadobowiązkowym⁸³. Dwa lata później języka francuskiego uczyło się 69 chłopców, polskiego – 36, włoskiego – 25. Na zajęcia ze śpiewu uczęszczało 29 osób⁸⁴.

W trakcie roku szkolnego dla uczniów najważniejszymi wydarzeniami były dni egzaminów (popisów), które organizowano na koniec I i II półrocza. Wprowadziły je władze państwowe i nadały im formę publiczną. Przeprowadzano je we wszystkich szkołach. Egzaminy nieraz trwały po kilka dni. Do 1855 roku widać było dużą dowolność w ich przeprowadzaniu. Czynność tę sankcjonowało dopiero rozporządzenie MWiO z 23 marca. Od tej pory na koniec I semestru w każdej klasie należało przeprowadzić egzamin w celu ocenienia efektów pracy nauczycieli, postępów poszczególnych klas i poziomu nauczania dzieci. Ustalono, że po I semestrze nie będzie się im wręczać nagród. Na te egzaminy należało zaprosić tylko bezpośrednich przełożonych szkół, rodziców, opiekunów i krewnych uczniów. Pod koniec egzaminu należało młodzieży ogłosić klasyfikację. Od tego roku publiczne uroczyste egzaminy z rozdaniem nagród odbywać się miały tylko na końcu roku szkolnego⁸⁵. Popisy na koniec II półrocza najczęściej przeprowadzano w lipcu. Zazwyczaj na tych uroczystościach byli obecni: miejscowi dziekani, proboszczowie, wikarzy, opiekunowie szkoły, urzędnicy municypalni (burmistrzowie i rajcy). Zapraszano także znaczniejszych mieszkańców oraz rodziców i krewnych dzieci przystępujących do egzaminu⁸⁶. Tematyka i zakres egzaminu zależały od klasy oraz aktualnie realizowanych planów i programów nauczania. W szkołach upowszechnił się zwyczaj, że po popisie nauczyciele odczytywali z katalogu nazwiska swych najlepszych uczniów i chwaliли ich osiągnięcia. Najzdolniejszym często rozdawano nagrody. Jedną z form nagradzania uczniów było zapisywanie ich nazwisk „na wieczną pamiątkę” do „Księgi honorowej szkoły” („Złotej księgi”, „Księgi pochwał”) prowadzonej przez dyrekcję szkoły. Do niej wpisywano nazwiska uczniów wyróżniających się pilnością i wzorowym zachowaniem. Czyniono tak po zakończeniu każdego semestru⁸⁷. Nagroda była formą zachęty i bodźcem do dalszej, wytrwałej pracy. Zbioreczka „Złota księga” dla szkoły głównej i niższej szkoły realnej zachowała się w Wadowicach. W przypadku tej drugiej placówki wpisy obejmują okres 1853–1872. Wynika z nich, że najwięcej wyróżnionych dzieci zazwyczaj było w klasie I. W klasie II ich liczba malała. Wynikało to głównie ze zmniejszającej się liczby uczniów w wyższej klasie. Po każdym

⁸³ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w roku 1856*, s. 127.

⁸⁴ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1857/8*, s. 103.b

⁸⁵ *Rozporządzenie ministerialne z 23 marca 1855*, s. 16.

⁸⁶ A. Skoczek, *O szkole ludowej*, cz. 1, Kraków 1868, s. 116–117.

⁸⁷ J. Świeboda, *Szkołnictwo ludowe w Rzeszowie pod zaborem austriackim (1772–1918)*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 9, 1978, s. 10.

semestrze do księgi wpisywano od kilku do kilkunastu chłopców. Duża część nazwisk powtarzała się w kolejnych semestrach i latach. Wśród wyróżnionych dominowały dzieci polskiego pochodzenia, choć dość często w gronie najlepszych uczniów znajdowały się osoby o niemieckobrzmiących nazwiskach oraz Żydzi⁸⁸.

Do realizacji poszczególnych przedmiotów wykorzystywano podręczniki, które jednak były bardzo różne. Zachował się wykaz książek obowiązujących w niższej szkole realnej w Wadowicach. W klasie I uczono się z: *Grosses Lesebuch I Theil*, *Grosser Katechismus*, *Rehnenkunst II Theil*, *Deutsche Sprachlehre für Schüler der 3. und 4. Klasse für Haupt- und Normalschulen* (używany do 1851 r.), *Anleitung zu schriftlichen Aufsätzen* (używany do 1860 r.), *Geometrie* Franza Mozhnika, *Anleitung zur Ordbeschreibung, zum Gebrauche für die Hauptschulen in den k.k. österreichischen Staaten I Theil*, *Anleitung zur bürgerlichen Baukunst, zum Gebrauche der Unter Realschulen*. W klasie II, oprócz wyżej wymienionych książek, korzystano z następujących podręczników: Adam Burg, *Lehrbuch der Mechanik; Ordbeschreibung fremder Staaten II Theil*; Sigmund Fischer, *Naturgeschichte; Naturlehre für die Jugend, Anleitung zum Rechnen für die 1. und 2. Klassen der Unter-Realschulen im Kaiserthum Österreich*⁸⁹.

W procesie kształcenia wykorzystywano także inne środki dydaktyczne, których rodzaje i liczba były zróżnicowane w zależności od placówki. Wydaje się, że najlepsze wyposażenie dydaktyczne posiadała szkoła w Brodach. Już w chwili otwarcia w 1853 roku dysponowała 99 aparatami do prowadzenia lekcji fizyki, wszystkimi najpotrzebniejszymi przedmiotami i sprzętami laboratoryjnymi do chemii oraz 2 globusami, atlasem i 10 wielkimi mapami ściennymi do geografii. Do nauczania historii naturalnej służyło 300 sztuk minerałów, 100 sztuk petrefaktów, 80 sztuk innych minerałów, ząb słoniowy, 2 kości mamuta i różne tabele. Biblioteka zaopatrzona była w 114 tytułów książek w 223 tomach o tematyce związanej w wykładanymi przedmiotami⁹⁰. Dwa lata później (w roku szkolnym 1855/1856) placówka posiadała bibliotekę składającą się z 381 tomów. Miała bogate wyposażenie do zajęć z fizyki. Dobrze zaopatrzone było także laboratorium chemiczne dysponujące tyglami i innymi sprzętami z platyny, srebra i żelaza oraz miedziany i cynowy aparat do destylacji. Do nauczania geografii służyły 2 globusy, globus sferyczny oraz kilka dużych map ściennych. Pomoce dydaktyczne do historii naturalnej były następujące: 116 tablic z obrazami, 386 minerałów, 100 sztuk skamieniałości, 100 papierowych i 12 szklanych modeli kryształów. Przy nauce rysunków geometrycznych korzystano z 25 druczianych oraz 18 drewnianych i cynowych przyrządów. Do kształcenia w zakresie rysunków odręcznych szkoła miała duży zbiór wzorów. Na lekcjach z budownictwa korzystano zaś z różnych modeli architektonicznych⁹¹.

W następnych latach szkole nadal przybywało książek i pomocy dydaktycznych. W 1857 roku posiadała ona bibliotekę z 424 tomami książek, niewielki zbiór urządzeń fizycznych, kompletnie urządzone laboratorium, 2 globusy, kilka map ściennych oraz

⁸⁸ WSP2, Ehren-buch der Haupt- und Unterrealschule in Wadowice 1853–1889, bns.

⁸⁹ WSP2, Historia szkoły głównej i realnej 1821–1953 r., s. 81.

⁹⁰ *Statystyka zakładów naukowych w administracyjnym okręgu lwowskim z r. 1854*, s. 81–82.

⁹¹ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w roku 1856*, s. 127.

sferę armilarną, 116 tablic, 380 sztuk minerałów, 100 sztuk skamieniałości, 112 kryształów w modelach oraz dzieło *Physiotypia plantarum austriacarum* do historii naturalnej, 25 sztuk modeli druczianych, 18 sztuk modeli drewnianych i cynowych do rysunków geometrycznych, zapas wzorów na papierze i w gipsie do rysunków odręcznych, a także modele budulca oraz kolumn do budownictwa⁹². Ogromne szkody w bazie dydaktycznej przyniósł pożar miasta, który 5 maja 1859 roku zniszczył cały nowy budynek szkoły oraz połowę sprzętów⁹³. Dobre wyposażenie szkoły w Brodach było po części konsekwencją zgody MWiO z 1853 roku, aby połowę czesnego od uczniów (wynoszącego rocznie 8 złotych reńskich od osoby) wraz z taksami przyjęcia (po 2 złote reńskie od ucznia) lokować na koncie funduszu szkoły realnej (należącego do gminy) w celu uzyskania odsetek przeznaczanych następnie na cele szkolne. Druga połowa dydaktrum szła na potrzeby funduszu naukowego zakładu⁹⁴.

W innych placówkach (zwłaszcza działających przy szkołach głównych) stan zbiorów naukowych pozostawiał wiele do życzenia, gdyż było ich mało i często nie odpowiadały potrzebom kształcenia. Wynikało to głównie z ubóstwa samorządów miejskich, niemających pieniędzy na ten cel. Niekiedy szkołom pomagały osoby prywatne. Jednym z darczyńców był doktor medycyny Jakub Bukowski, który kupił do szkoły w Białej kilka drogich i potrzebnych pomocy dydaktycznych⁹⁵.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Szkoła Podstawowa nr 2 w Wadowicach

Ehren-buch der Haupt- und Unterrealschule in Wadowice 1853–1889

Historia szkoły głównej i realnej 1821–1953 r.

Wojewódzka Biblioteka Pedagogiczna w Krośnie

Kronika Szkoły Powszechnej Żeńskiej w Krośnie

Źródła drukowane

Cesarskie rozporządzenie z dnia 2. Marca 1851, mocą którego ustanawia się organizację nauk przemysłowych i założenie szkół realnych w szczególności, L. 70 [w:] *Powszechny dziennik praw państwa i rządu dla cesarstwa austriackiego*, cz. XX, Wiedeń 1851, s. 231.

⁹² *Reformy w wychowaniu publicznym...*, s. 205.

⁹³ *Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1858 i 1859*, s. 127.

⁹⁴ *Statystyka zakładów naukowych w Galicyi w roku szkolnym 1853*, s. 95.

⁹⁵ *Do statystyki zakładów naukowych w Galicyi*, s. 150.

- Rozporządzenie ministerialne z 23 marca 1855*, „Schul-Kurrende” 1858, nr 4, s. 16; nr 5, s. 19.
- Szematyzmy królestwa Galicji i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na lata 1846–1872*, Lwów 1846–1897.
- Szematyzmy szkół ludowych greckokatolickiej diecezji przemyskiej 1851–1867*, Przemyśl 1851–1867.
- Szematyzmy szkół ludowych rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej na lata 1844–1868*, Przemyśl–Jasło 1843–1867.
- Szematyzmy szkół ludowych rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej na lata 1844–1870*, Tarnów 1850–1869.
- Szematyzmy szkół ludowych zostających pod nadzorem lwowskiego konsystorza metropolitalnego obrz. łac. na lata 1861–1867*, Lwów 1861–1867.

Literatura

- Adamczyk M., *Oświata i szkolnictwo* [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 2, red. F. Kiryck, S. Płaza, Kraków 1993, s. 111–140.
- Do statystyki zakładów naukowych w Galicji*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1853, nr 38, s. 149–150.
- Golachowski K., *Szkic z dziejów szkolnictwa ludowego w Nowym Sączu w okresie zaboru austriackiego*, „Rocznik Sądecki”, R. 4, 1960, s. 109–168.
- Kieferling K., Pasterski M., *Zarys dziejów miasta i szkolnictwa Jarosławia* [w:] *Księga pamiątkowa jubileuszu 100-lecia I Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Jarosławiu 1884–1984*, Jarosław 1987, s. 30–32.
- Krawczyk J., *Szkolnictwo zawodowe* [w:] *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. A. Meissner, K. Szmyd, J. Dybiec, J. Krawczyk, Rzeszów 2015, s. 105–122.
- Możdżeń S.I., *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jego modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974.
- Rędziński K., *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000.
- Ruta Z., *Wyższa Szkoła Realna oraz III Gimnazjum i Liceum im. Adama Mickiewicza w Tarnowie w latach 1897–1939*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Pedagogiczne” 1981, z. 75, s. 111–125.
- Reformy w wychowaniu publicznym ku podniesieniu nauk we lwowskim okręgu administracyjnym w upłynionem dziesięcioleciu*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1858, nr 45, s. 203–205.
- Skoczek A., *O szkole ludowej*, cz. 1, Kraków 1868.
- Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w kraju w latach szkolnych 1868 i 1869*, Lwów 1871.
- Statystyka zakładów naukowych w administracyjnym okręgu lwowskim z r. 1854*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1855, nr 21, s. 81.
- Statystyka zakładów naukowych w Galicji w roku szkolnym 1853*, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1854, nr 25, s. 97.
- Sypek A., *III Liceum Ogólnokształcące im. A. Mickiewicza w Tarnowie 1897–1997*, Tarnów 1997.
- Świeboda J., *Szkolnictwo handlowe w Galicji*, „Analecta” 2010, nr 1–2, s. 203–272.
- Świeboda J., *Szkolnictwo ludowe w Rzeszowie pod zaborem austriackim (1772–1918)*,

„Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 9, 1978, s. 5–37.

Tabaka Z., *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej u progu ery autonomicznej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Historyczne” 1970, z. 35, s. 223–237.

Ważniejsze zdarzenia z historii zakładu [w:] Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1931/32, Tarnopol 1932, s. 3–4.

Wychowanie publiczne, „Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej” 1872, t. 1, z. 1, s. 1–8.

Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1857/8, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1859, nr 24, s. 102–103.

Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w lwowskim okręgu administracyjnym w roku 1858 i 1859, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1860, nr 32, s. 127–128.

Wychowanie publiczne. Stan szkół, nauk i uczniów w roku 1856, „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1857, nr 31, s. 127–128.